

“ТАСДИҚ МЕКУҶАМ”
Ректори Донишкадаи давлатии
забонҳои Тоҷикистон ба номи
Сотим Улуғзода, доктори илми
филология, профессор

“ Гулназарзода Ж.Б.
” августи соли 2022

ТАҚРИЗИ

муассисаи пешбар ба диссертатсияи Муртозоев Холмурод Ризоқулович дар мавзӯи “Вижагиҳои савтӣ ва лексикӣ-семантикии ашъори намояндагони сабки хуросонии адабиёти тоҷику форс” барои дарёфти дараҷаи илмии доктори фалсафа (PhD), доктор аз рӯи ихтисоси 6D020500 – Филология (6D020502 – Забони тоҷикӣ). – Душанбе, 2022

Сабки хуросонӣ то имрӯз бештар диққати адабиётшиносонро ба худ ҷалб намудааст. Дар таҳқиқотҳои марбут ба забоншиносӣ ба ин намуди сабк диққати муҳаққиқон равона шуда бошад ҳам, ҳама паҳлуҳои масоили забонии ин сабк баррасӣ нагардидаанд.

Бамаврид аст, ки мубрам будани мавзӯи интихобнамудаи Муртозоев Холмурод Ризоқуловичро таҳти унвони “Вижагиҳои савтӣ ва лексикӣ-семантикии ашъори намояндагони сабки хуросонии адабиёти тоҷику форс” қайд намоем, зеро дар ин сабк қорбасти вожаҳои забони форсии миёна, ки имрӯз ба гурӯҳи вожаҳои матрук дохил мешаванд ва калимаҳои забонҳои кӯхнаи эронӣ низ ба мушоҳида мерасанд, ки ниёз ба баррасии илмӣ доранд. Сабки хуросонӣ сабкест, ки дар он вожаҳо ва истилоҳоти арабию динӣ кам ба қор рафтааст. Аз ин лиҳоз, муҳаққиқ дар пажӯҳиши сабки хуросонӣ ҳам бо ин сабк шиносии амиқ пайдо менамояд ва ҳам мулоҳизаву андешаҳоро аз содагӣ ва равонии он, аз ҷолибияти ҷумлаҳои оғӣ аз забони бегона, қорбасти калимаҳои кӯхнашуда, ки зимни эҷоди он ин қабил вожаҳо дар истеъмол будаанд, баён менамояд.

Сабки хуросонӣ ҳамчун истилоҳи адабиётшиносӣ дар соҳаи адабиётшиносӣ ба қор равад ҳам, таҳлилу омӯзиши забонии он метавонад ҳулосаҳои арзишманди илмиро пешкаш намояд. Худи муаллиф ин сабкро намунаи боризи раванди ташаккули забони форсии нав номида, қайд кардааст, ки ҳама он таҳқиқотҳое, ки то имрӯз ба анҷом расидаанд, барои қушода додани вижагиҳои забонии осоре, ки бо сабки хуросонӣ навишта шудааст, кифоят намекунад.

Аз ин рӯ, Муртозоев Холмурод Ризоқулович барои муайян намудани тафовути шеваи нигориши сабки хуросонӣ бо сабкҳои дигар таҳқиқи вижагиҳои овой ва луғавиву маъноии осори сабки хуросониро ба анҷом расонда, аз уҳдаи вазифа ва мақсадҳои дар пеш мондааш баромадааст.

Дар қисмати дараҷаи таҳқиқ муҳаққиқ он корҳои илмӣ арзишмандеро қайд менамояд, ки ба масъалаи таҳлилу таҳқиқ ва баррасии забону услуби осори шоирони сабки хуросонӣ ва шоирони мансуби сабкҳои ироқӣ ва ҳиндӣ бахшида шудаанд. Ба андешаи муҳаққиқ дар баробари ҳамаи ин заҳматҳо дар забоншиносии тоҷик ба таври амиқ вижагиҳои ашъори намояндагони сабки хуросонӣ таҳқиқ нашудааст.

Мақсади таҳқиқро таҳлили забонии ашъори намояндагони сабки хуросонӣ ташкил медиҳад, ки дар ин замина муайян намудани табиати луғавии забони тоҷикӣ дар замони пайдоиши нахустин порашеърҳои тоҷикӣ ва ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ ба ҳадаф гирифта шудааст.

Объекти таҳқиқро дар рисола “Вижагиҳои савтӣ ва лексикӣ-семантикии ашъори намояндагони сабки хуросонии адабиёти тоҷику форс” ташкил дода, предмети таҳқиқ маводи манзуми намояндагони сабки хуросонии адабиёти тоҷику форс, хосатан ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ дар ҳудуди беш аз 60 нафар ташкил медиҳад.

Дар қисмати асосҳои назарии таҳқиқ Муртозоев Холмурод Ризоқулович номи як қатор муҳаққиқони забоншиносии ватаниву хориҷиро меорад, ки осори илмӣ ва назариявии онҳоро дар таҳқиқи мавзуи мазкур ба кор бурдааст.

Сарчашмаҳои таҳқиқ “Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ” (таҳти таҳрири Абдулғанӣ Мирзоев) ва бо ҳамин унвон (“Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ”) бо таҳияи матн ва луғату тавҳезот аз Худой Шарифов ва Абдушукур Абдусатторов, “Ахтарони адаб” (ҷилди 2) ташкил дода, дар баробари ин аз осори шоирони алоҳида ба мисли Шаҳиди Балхӣ, Робиаи Балхӣ, Абӯшақури Балхӣ маводи таҳқиқ барои таҳлилу баррасӣ ҷамъоварӣ шудааст.

Албатта, навгонии илмиро дар таҳқиқи ба анҷомрасидаи Муртозоев Х.Р. бори нахуст ба таври густурда мавриди баррасии илмӣ қарор гирифтани вижагиҳои забонии ашъори шоирони давраи аввали сабки хуросонӣ ташкил медиҳад, ки арзиши он дар забоншиносии минбаъдаи тоҷик калон хоҳад буд, чунки таҳқиқи номбурда дорои вижагиҳои хоси худ мебошад. Дар диссертатсия таҳлили забонии шеърҳои тоҷикӣ аз нахустин заминаҳои пайдоиши он ва осори фолклорӣ то ба осори шоирони давраи Тоҳириёну Саффориён ва Сомониён ба таври хронологӣ ҷой дода шудааст, ки аз таҳқиқоти мавҷудаи забоншиносии тоҷик фарқ мекунад.

Нуктаҳои асосии ба ҳимоя пешниҳодшаванда дар муқаддимаи диссертатсия дар ҳафт банд оварда шудаанд.

Диссертатсияи мазкур таҳти унвони “Вижагиҳои савтӣ ва лексикӣ-семантикии ашъори намояндагони сабки хуросонии адабиёти форсу тоҷик” аз аҳаммият ҳолӣ нест. Аҳамияти назарии пажӯҳиши мавриди назар дар он

аст, ки дар он вижагиҳои забони ашъори намояндагони сабки хурсонӣ қайд гардида, муҳаққиқ бо мисолҳои фаровон ва таҳлилҳои амиқ нишон медиҳад, ки аз ҷиҳати забонӣ он ба услуби имрӯзаи забони адабӣ ва гуфтугӯии тоҷикӣ монанд буда, асолати худро то имрӯз нигоҳ доштааст. Бо вучуди ин, дар диссертатсия баъзе тафовутҳои таркиби луғавии осори адабии марҳилаи аввали инкишофи забон аз забони муосир қайд гардидаанд.

Таҳқиқи ба анҷомрасидаи Муртозоев Холмурод Ризокулович дорои аҳаммияти амалӣ низ мебошад, ки муҳаққиқ як қатор илмҳои марбут ба забоншиносиро номбар намуда, зикр мекунад, ки барои таълифи дастуру воситаҳои таълимӣ ва китобҳои дарсӣ ба ин фанҳо диссертатсияи номбурда маводи пурарзиш медиҳад.

Саҳми шахсии довталаби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқ аз он иборат мебошад, ки масъалаҳои асосии дар диссертатсия таҳқиқшавандаро ҳуди муҳаққиқ тарҳрезӣ намудааст ва дар асоси омӯзиши амиқи маводи таҳқиқ, бори аввал ба таври хронологӣ заминаҳои пайдоиши сабки хурсонӣ ва давраҳои он – Тохириёну Саффориён ва Сомониёно аз нигоҳи илми забоншиносӣ таҳлилу баррасӣ намудааст.

Диссертатсия аз муқаддима, се боб, хулоса ва феҳристи адабиёт иборат мебошад, ки ҳаҷми он 184 саҳфаи чопи компютери ташкил медиҳад.

Дар муқаддима аҳаммияту наоварии таҳқиқот асоснок гардида, мақсад, вазифа, аҳаммияти назариявӣ ва амалии таҳқиқ нуктаҳои асосии дар қор баррасишаванда номбар шудаанд.

Боби якуми рисола **“Сабки адабӣ ва хусусиятҳои истилоҳии он”** унвон гирифтааст, ки дар он аз се фасл иборат мебошад. Фасли аввали он **“Маъноӣ луғавӣ ва истилоҳии сабки адабӣ”** ном дошта, дар он маъноӣ вожаи сабк, истилоҳи сабки адабӣ таҳлилу баррасӣ гардида, андешаи забоншиносону муҳаққиқонро барои тақвияти андеша овардааст. Истилоҳи сабки хурсонӣ низ аз ҷониби муҳаққиқ дар ин фасл мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Фасли дуюм **“Робитаи сабкшиносӣ бо услубшиносӣ”** ном дошта, дар он истилоҳҳои сабкшиносӣ ва услубшиносӣ диққати муҳаққиқро ҷалб намудаанд. Дар фасли мазкур робитаи ин истилоҳҳо ва хусусиятҳои онҳо нишон дода шудааст. Фасли сеюм **“Муҳимтарин вижагиҳои забони адабии порсии дарӣ-тоҷикӣ дар замони рушди сабки хурсонӣ”** унвон гирифтааст, ки дар ин фасл муҳаққиқ вожаҳои ин давраро мавриди таҳлил қарор додааст ва дар баробари калимаҳои адабии тоҷикӣ як қатор калимаҳои марбут ба забони арабиро нишон медиҳад, ки дар давраи рушди сабки хурсонӣ аллакай дар истеъмол будаанд. **“Заминаҳои бунёдии адабию лингвистии сабки хурсонӣ”** дар фасли чоруми диссертатсия мавриди баррасӣ қарор

гирифтаанд, ки баъзе аз порчаҳои шеърӣ аз даврони Баҳроми Гӯр сарчашма гирифтаанд.

Муҳаққиқ қайд менамояд, ки забони шеъри ин давра забони модарии гӯяндагон аст ва забони форсиро аз рӯи осори адабии пешин наомӯхтаанд, аз ин рӯ забони онҳо табиӣ ва содаву равон аст.

Дар фасли номбурда баъзе хусусиятҳои савтии сабки хуросонӣ таҳлил гардида, вобаста ба он порчаҳои шеърӣ оварда шудаанд. Тағйироти овозии вожаҳо дар ин давр нишон дода шудааст, хичой будани сабки хуросонӣ дар аввалҳои ташаккули забони тоҷикӣ қайд гардидааст.

Муаллиф қайд намудааст, ки забони шеъри шоирони ин сабк сода, оммафаҳм, услуби содаи он ба услуби гуфтугӯӣ наздик буда, барои ҷаззобият ва таъсири сухан категорияҳои грамматикӣ-сермаъноӣ, маҷоз, мутародифот, мутазод ва ҳамгунҳо қорбаст шудаанд.

Боби дуюми диссертатсия **“Вижагиҳои савтӣ (фонетикӣ)-и ашъори намояндагони сабки хуросонӣ”** ном дорад, ки он аз 2 фасл ва 5 зерфасл иборат мебошад. Фасли якум **“Танаввуи фонемаҳо дар вожаҳо”** ва фасли дуум **“Фонемаҳо дар занҷири гуфтор”** ном дорад. Дар фасли аввали боби дуум оид ба муодилҳои гуногуни вожаҳои ин давра, аз қабилӣ базидан//вазидан, воҷгуна//боҷгуна, бошгуна, гуреғ//гурез ва ғайра ҳамчун мисол нишон шудаанд ва дар баробари андешаи муҳаққиқони соҳа андешаи муҳаққиқи рисолаи илмӣ мазкур оварда шудаанд. Дар зерфаслҳо ҳодисаҳои монандшавӣ, таҳфиф, коҳиш, афзоиш ва ҷойивазкунӣ ва зухурёбии онҳо дар осори намояндагони сабки хуросонӣ баррасӣ шудаанд. Боби сеюми диссертатсия **“Вижагиҳои луғавию маъноии ашъори намояндагони сабки хуросонӣ”** номгузорӣ шудааст, ки он аз се фасл ва шаш зерфасл иборат мебошад. Дар фасли аввали ин боб диққати муаллиф ба вожаҳои аслии тоҷикӣ, вожаҳои қадимаи портӣ, суғдӣ, вомвожаҳои марбут ба забони арабӣ, юнонӣ, хиндӣ, туркӣ ва оромию сурёнӣ ва қорбасти онҳо дар ашъори намояндагони сабки хуросонӣ равона гардидааст. Категорияҳои луғавӣ ва истифодаи онҳо дар сабки хуросонӣ дар фасли дуюми ин боб таҳлил гардидаанд, ки муродифҳо, мутазодҳо, ҳамгунаҳо ва калимаҳои сермаъно бо мисолҳои ҷолиби осори намояндагони ин сабк оварда шудаанд ва таҳлили мукаммали илмӣ оид ба ин вожаҳо дар боби мазкур сурат гирифтааст.

Аз ашъори марбут ба сабки хуросонӣ як қатор вожаҳои ҳаммаъно аз қабилӣ, паҳлавон, мард, гурд, савор, набарда, гав, меҳтар, озод, часур оварда шуда, баъдан бо порчаҳои шеърӣ мавриди қорбурдашон дар сабки хуросонӣ нишон дода шудааст.

Хулосаи диссертатсия дар 12 банд қамъбаст гардидааст.

Дар баробари ҳама кӯшишҳо, ҷустуҷӯ ва дарёфту таҳлилҳо маълум гардид, ки дар таҳия ва chopи диссертатсия муаллиф ба як қатор ғалатҳо роҳ додааст, ки қайд намудани онҳоро мо зарур медонем:

1. Хуб мешуд, агар номи мавзуи диссертатсия дар шакли “Вижагиҳои савтӣ ва лексикӣ-семантикии ашъори намояндагони сабки хуросонӣ” бошад.

2. Ҳачми бобҳо дар диссертатсия аз ҳамдигар фарқ мекунамд, яъне таносуби бобҳо дида намешавад.

3. Боби асосии диссертатсия боби сеюм “Вижагиҳои луғавию маъноии ашъори намояндагони сабки хуросонӣ” мебошад. Ҷанбаи назарии ин боб бештар аз рӯи нигоштаҳои Ҳ.Мачидов баррасӣ шудааст, танҳо иқтибосе аз Муҳаммадиев М. ба кор рафтааст. Пас, таъя кардан ба китоби Муҳаммадиев М. “Синонимҳо дар забони адабии ҳозираи тоҷик” ба манфиати кор мебошад.

4. Дар саҳифаҳои 161-162 баъзе мисолҳои баҳши омонимҳо ғалат таҳлил шудаанд: **обҷӯй-оби ҷӯй; гард; савдои хоб-ҳавои сафар**. Инчунин дар саҳифаи 160 ба ҳайси мисолҳои омофонӣ калимаи **Номхост** ва ибораи **ном хост** оварда шудааст, аммо ин вожаҳо дар асл омоформ мебошанд, зеро талаффузи онҳо як хел буда, шакли грамматикӣ онҳо дигар аст. Ҳамин тариқ, зимни таҳлили маъноҳои иловагии вожаи “сар” дар автореферат байтҳо оварда шудааст, ки дар он калимаи **саросар** ҳамчун яке аз маъноҳои вожаи “сар” ба кор рафтааст, ки мисол бемаврид аст ва мисоли он дар диссертатсия дида намешавад.

5. Дар рӯйхати адабиёт баъзе фарҳангҳо – “Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ” ва “Этимологический словарь иранских языков”-ро ба қисмати луғатҳо ҷой додан ба фоидаи кор аст.

6. Дар саҳифаи 20 пас аз овардани қоидаи “услуб” маъхаз ишора нашудааст.

7. Дар диссертатсия ғалатҳои имлоӣ (3, 4, 10, 15, 29, 32, 35, 37, 38) китобатӣ (15, 17) ва услубӣ (18) дида мешавад, ки маҳз ҳамин ғалатҳо дар автореферат ба назар мерасанд.

Бояд зикр намуд, ки эродҳои номбурда моҳияти илмии диссертатсияро коҳиш намедиханд. Диссертатсияи Муртозоев Х.Р. таҳқиқи пурраи ҳадафҳои ба нақша гирифтаҳо дар бар мегирад ва дар он ҳамаи вазифаҳо ва ҳадафҳои тарҳрезӣшуда мавриди таҳлил ва баррасии амиқ қарор гирифтаанд.

Автореферати диссертатсия бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ таълиф гардидааст, ки муҳтавои таҳқиқотро инъикос менамояд. Мақолаҳои дар охири автореферат дарҷгардида 7 номгӯ мебошанд, ки аз он 4-тоаш дар маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон chop гардидаанд.

Диссертатсияи Муртозоев Х. Р. ба талаботи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки барои таълифи рисолаҳои диссертатсионии илмӣ пешбинӣ шудаанд, пурра ҷавобгӯ мебошад.

